

ІСТОРИЧНІ КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТ ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІЗ КНИГОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ (1999–2012)

Розвиток гуманітарних досліджень у науці відрізняється специфікою, яка полягає в його тісному зв'язку зі станом ідеології, культури та демократичних засад суспільства, що й визначає характер та об'єктивність таких студій. У цьому контексті особливо актуальним є вивчення соціокультурних аспектів історичного минулого саме після набуття Україною незалежності, коли суспільство було звільнене від «прокрустового ложа» радянської ідеології. До них належить й історія книги, зокрема процеси формування історичних колекцій та зібрань в Україні.

Період 90-х рр. ХХ — початку 10-х рр. ХХІ ст. відзначений у нашій державі розвитком власної атестаційної системи та самостійної Вищої атестаційної комісії України, що сприяло формуванню різних атестаційних спеціальностей, зокрема комплексної дисципліни «Книгознавство, бібліотекознавство та бібліографознавство», яка вперше в такому вигляді виникла 1997 р. До того існувало дві окремі спеціальності — 05.25.03 «Бібліотекознавство, бібліографознавство» та 05.25.04 «Книгознавство», а ступені надавалися в галузях педагогічних, філологічних та історичних наук. Спочатку ці спеціальності було віднесено до «Документальної інформації», що було зафіксовано у відповідній постанові Президії Головної ради ВАК України № 1/9 від 13 травня 1993 р.

Створення концепції власної національної науки сприяло оновленню номенклатури спеціальностей і уточненню галузей науки відповідно до потреб і тенденцій розвитку України та в контексті світового досвіду. Новий перелік спеціальностей наукових працівників вводиться з 1997 р. відповідно до наказу Вищої атестаційної комісії України від 13 березня 1997 р. № 86: виникає комплексна спеціальність 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» з правом захисту з історичних, педагогічних та філологічних наук. Таке об'єднання цілком логічно витікало з внутрішньої сутності розвитку спеціальності, яка містила низку взаємопов'язаних питань: історію та теорію книги й періодики, процес циркуляції книги в суспільстві, її створення та опис, формування бібліотек, науково-пошукові системи, представлені в них, а також виховне значення книги в соціокультурному середовищі, навчальному процесі та освіті.

Науковій спеціальності «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство», крім захисту дисертацій на здобуття ступеня доктора й кандидата соціальних комунікацій, було надано можливість у межах галузі 27 захисту на здобуття ступеня доктора й кандидата історичних наук.

Чергове підтвердження низки спеціальностей відбулося 2011 р., коли вийшов відповідний наказ Міністерства освіти, науки, молоді та спорту України щодо номенклатури спеціальностей¹, що мало велике значення для зазначеного наукового напрямку, який існує також у міжнародних класифікаційних системах у розділі соціальних комунікацій.

Аналіз дисертаційних праць, що були захищені в цей період, є важливим для оцінки розвитку книгознавства в Україні, оскільки дисертація є особливим видом наукової продукції, вона тісно пов'язана з розробкою нових напрямів, аспектів, актуальних тем, засвідчує рівень та інтенсивність розробки певної проблематики, є показником її загальної затребуваності суспільством, фіксує завершеність дослідження теми або проблеми, доводить достовірність отриманих результатів, їхню апробацію на практиці та визнання в науковому товаристві, окреслює перспективи подальших студій.

Суворі вимоги до цього жанру наукової праці, починаючи від методичних засад дослідження до оформлення дисертації, є об'єктивним показником рівня розвитку наукових напрямів, хоча й не вичерпує всіх аспектів ступеня вивчення проблеми.

Аналіз існуючих праць, де розглядаються питання реконструкції історичних книжкових зібрань, що сформувалися впродовж століть на території України, поки ще не став предметом спеціального дослідження. За радянських часів такі теми не були пріоритетними й цей напрям практично не розвивався, оскільки зазначені колекції в переважній більшості були пов'язані з «буржуазною» культурою. Узагалі, книжкові зібрання в ХХ ст. кардинально змінювали власників, знищувалися, розпорошувалися або ж просто зберігалися без належного наукового опрацювання як з боку вчених, так і з боку бібліотечних фахівців. Опрацювання колекційних фондів значно ускладнювалося через відсутність наукових каталогів. Тому розвиток цього напрямку передбачав проведення книгознавчої та історико-культурної атрибуції книжок, а робота з ретроспективними фондами вимагала залучення фахівців відповідної кваліфікації й знання мов.

Книжкові зібрання, як правило, пов'язані з іменами видатних діячів науки та культури. Вони зберігаються у фондах бібліотек різного рівня, багато з них є родовими, містять надзвичайно цінні видання, збиралися впродовж поколінь. В їхньому складі — давні манускрипти, інкунабули, палеотипи, книги відомих видавничих марок Європи (Альдів, Ельзевірів, Плантенів, Дідо) та видання, що нині вважаються рідкісними.

За останні двадцять років книжкові колекції та родові бібліотеки активно вивчалися істориками-книгознавцями, які захистили кандидатські дисертації, зокрема Є.А. Біленьким, С.О. Булатовою, М.М. Калмиковою, Р.С. Ки-

¹ Про затвердження Переліку наукових спеціальностей: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14.09.2011 р. № 1057 // Офіційний вісник України. — 2011. — № 78. — С. 215.

риченко, О.М. Колосовською, М.О. Кривенко, Л.В. Лисенко, С.М. Міщук, Н.Р. Миронець, Л.В. Мухаю, Т.Є. Мясковою, О.С. Рабчун, І.О. Римарович². Хоча загальна кількість праць є ще недостатньо великою, вони відкрили новий напрям в українському книгознавстві та обрали своїм об'єктом фундаментальні книжкові зібрання.

У зв'язку з тим, що об'єкт дослідження завжди має бути мало або взагалі не вивченим, а власне дослідження — спиратися на унікальні комплексні методики обліку, наукового опису, паспортизації, евристично-пошукової роботи для встановлення долі колекцій, їхніх частин та окремих унікальних книжок, — виокремлюється група дисертацій, що заклали теоретико-методологічні основи роботи з колекціями, запропонували систему їхнього наукового опису та паспортизації³.

² Біленький С.А. Архів і бібліотека Шодуарів як джерело з історії колекціонування і бібліографії в Україні XIX—XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. — К., 2001; Булатова С.О. Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських XVII — середини XIX ст.: походження, доля та історико-книгознавча реконструкція: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. — К., 1999; Калмикова М.М. Особові книжкові зібрання у фондах Наукової бібліотеки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (1918–1941): історія формування та зміст: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 27.00.03 / Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. — К., 2010; Кириченко Р.С. Франкомовна українка кінця XVII — початку XX ст. у бібліотечних колекціях України: походження, склад, зміст, історико-книгознавча реконструкція: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. — К., 2005; Колосовська О.М. Дослідження та колекціонування стародрукованої кириличної книги в Галичині (кінець XVIII — перша половина XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. — К., 1998; Кривенко М.О. Книгозбірня «Студіону» у Львові (1909–1940 рр.): історія, сучасний стан фонду: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 27.00.03 / Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. — К., 2010; Лисенко Л.В. Бібліотечні колекції та зібрання XIX—XX століття як об'єкт археографічного та джерелознавчого опису: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. — К., 2004; Миронець Н.Р. Книжково-рукописне зібрання барона Ф.Р. Штейнгеля: формування, зміст, доля: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. — К., 2004; Міщук С.М. Бібліотека Волинського краєзнавчого музею у Житомирі (1900–1932): походження, склад, доля: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. — К., 2003; Муха Л.В. Бібліотечні колекції та зібрання в системі історико-культурних фондів: реконструкція і рестраційний опис: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. — К., 1997; Мяскова Т.Є. Історія комплектування та сучасний стан колекційних фондів бібліотеки Київського університету св. Володимира (1834–1927 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. — К., 2001; Рабчун О.С. Родова книгозбірня Урбановських та Стажинських як об'єкт історико-книгознавчого дослідження (XIX — початок XXI ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 27.00.03 / Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. — К., 2012; Римарович І.О. Родові книгозбірні Правобережної України XVIII ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: історія та бібліографічна реконструкція: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. — К., 2001.

³ Лисенко Л.В. Вказ. пр.; Муха Л.В. Вказ. пр.

Основними результатами таких досліджень стали проведення наукової реконструкції, вивчення походження та складу зібрання, залучення до наукового й культурного обігу інформації про зібрання, що містяться у фондах наукових бібліотек, зокрема Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, та у фондах бібліотеки Волинського краєзнавчого музею в Житомирі.

Основу дисертаційних досліджень складала як історична реконструкція долі, так і джерелознавчі студії стосовно найцінніших із книгознавчої точки зору видань; масивів книжок та періодики, набутих власниками в XVII—XVIII ст.; рукописної частини зібрань; архівних джерел; колекційних історичних документів; образотворчих матеріалів; каталогів зібрань тощо. З огляду на те, що певні книжкові зібрання містять ще й, наприклад, генеалогічні джерела (зібрання Урбановських та Стажинських), а також нумізматичний та картографічний матеріал (зібрання Шодуарів), дослідники, здійснюючи аналіз колекцій, спиралися на комплекс спеціальних історичних дисциплін. Частина дисертацій має й важливу складову стосовно створення електронного ресурсу.

Серед книжкових колекцій переважають родові зібрання польського походження, бібліотеки видатних українських діячів, культурно-просвітницьких (Студіон) та навчальних (Київський університет св. Володимира) установ, а також іншомовної україніки.

Лише в період незалежності книжкові зібрання, що потребували наукового опису, атрибуції, встановлення їхнього походження, здійснення реконструкції складу та змісту, вивчення історії формування, родоходу власників, почали розглядатися як явище книжкової культури й історико-культурне джерело та необхідна складова розвитку науки й освіти в Україні.

Отже, в дисертаціях розвивається комплексний підхід у методології дослідження таких фондів, включаючи історичний, книгознавчий, бібліотекознавчий аспекти, що дає змогу ввести до наукового обігу новий фактографічний матеріал та сприяє розширенню тематики історичних студій.